

*Білічак О. І.,
аспірант кафедри журналістики
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

СТИЛІСТИЧНІ ФІГУРИ В ПОЕТИЦІ ЄВГЕНА ПЛУЖНИКА

Анотація. У статті представлено стилістичні фігури в поезії Євгена Плужника як засіб відображення його індивідуально-авторського стилю. Розглянуто природу художньої образності митця (специфіка, емоційно-сміслові та естетичне навантаження засобів індивідуальної поезики автора). Простежено вплив на емоційно-настрій стан читача численних інверсій, а також з'ясовано характер функціонування антитез, фігур накопичення та повторення.

Ключові слова: стильова манера, стилістична фігура, антитеза, тавтологія, градація, інверсія.

Постановка проблеми. Світовідчуття, світобачення письменника, його естетичний досвід зумовлюють оригінальність стилю творів. Стиль письменника – це сукупність особливостей його творчості, якими його твори відрізняються від творів інших митців.

Стильові характеристики поезики (іншими словами, поетичного мовлення) – система емоційно насичених стилістичних фігур, експресивна фоніка, що яскраво окреслюють ознаки індивідуально-авторського стилю Євгена Плужника. Характеризуючи функціонування стилістичних фігур у плужниківському тексті, ми, залучивши елементи формального аналізу, з'ясуємо природу художньої образності митця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві існує проблема визначення місця Плужникової поезії в полі різних мистецьких напрямів. Зокрема, В. Державин, аналізуючи індивідуальний стиль поета, інтонаційну настроєвість його віршів, вважає Плужника майстром імпресіоністичної поезії ХХ ст. [1, с. 223–238]. Такої самої думки дотримується діаспорний критик Я. Славутич: «Поряд київських неокласиків, Плужник – один із найбільших представників високого мистецтва української поезії; надзвичайно стислий, багатий на емоції, наш найкращий поет-імпресіоніст» [2, с. 116–121]. Л. Новиченко трактує стиль митця як романтичний [3, с. 271–332], Ю. Ковалів – як неореалістичний [4; 5–7].

Цікавою є думка М. Моклиці, яка вбачає багато спільних рис поезики Плужника з київськими неокласиками та російськими акмеїстами. Серед аргументів дослідниці – «максимальна наближеність до творчої індивідуальності типу Майстра, віртуоза своєї справи, що пов'язане із активним усвідомленням власної творчості». М. Моклиця наголошує на естетстві, що «відбивається на системі формальних засобів, орієнтації на класику, розуміння важливості канону». Ці риси впливають на враження про поета як «традиціоналіста, продовжувача класичної поезії ХІХ ст.». Проте «поетика Плужника суттєво відрізняється від класичної». М. Моклиця характеризує з цього приводу пріоритетну роль інформації. Підбиваючи підсумок, дослідниця стверджує, що Плужник «постсимволіст, тобто символіст із видозміненою поезикою, більш індивідуалізованою і ускладненою порівняно з символізмом початку століття» [5, с. 82–96].

Ж. Ящук, з'ясовуючи особливості екзистенціальної художності поета, зазначає, що саме життя в той час, коли Є. Плужник складався як митець, було «естетизованим» і просякнутим духом роздумів, узагальнень. Тому дослідниця стверджує: «Є. Плужник був одним із тих, хто увібрав своєю художньою свідомістю (часом і неосмислено) екзистенціальний тип світовідчуття» [6, с. 67–72].

Таке різночитання художнього світу митця не випадкове. Вважаємо, що поезика Євгена Плужника увібрала в себе елементи кількох мистецьких напрямів, про що свідчать домінуючі характеристики кожного із них:

- зосередження на внутрішньому (духовному) світі (неоромантизм);
- спроба зазирнути у «світ у собі» (символізм);
- ліричний суб'єкт – пасивний спостерігач; відсутність ідеалізації, перевага почуттів над розумом (імпресіонізм);
- зацікавленість глибинними, психічними процесами; звернення до формально-стилістичних засобів; активне використання засобів художньої виразності та образності (часто не поєднаних між собою); суб'єктивізм; ліризм; громадянська тема (експресіонізм);
- образ серця (кордоцентризм); домінування мотивів самотності, смерті (екзистенціалізм).

Метою статті є визначення мистецької спрямованості поезії Плужника та характеристика стилістичних фігур його поезики.

Виклад основного матеріалу. За всієї полярності критичних оцінок творчої та стильової манери письма митця (імпресіоніст, романтик, неореаліст, символіст, екзистенціаліст), усі дослідники одностайно визнають оригінальність, виразність та вишуканість його стилю. На нашу думку, важливим фактором є екзистенційність мислення митця (хоча простежуємо зв'язки з іншими стильовими напрямами). Можемо говорити про еволюцію творчої манери Є. Плужника від імпресіонізму до неоромантизму. Для зрілого митця характерна екзистенціальна природа світосприйняття.

Отже, варто говорити про елементи різних напрямів та течій у світовідчутті Плужника. Це засвідчує аналіз лірики митця на рівні образних пластів (через виявлення образів-домінант), лексико-семантичне дослідження тропічних засобів у ліриці письменника, а також виявлення стильових характеристик поезики Плужника.

Особливе змістове та емоційне навантаження мають у ліриці Євгена Плужника стилістичні фігури. Разом із тропами вони становлять єдиний образний контекст його лірики.

Стилістичні фігури – незвичні синтаксичні звороти, що порушують мовні норми, вживаються задля оздобу мовлення. Стилістичні фігури досить поширені в поезії, покликані не лише індивідуалізувати мовлення автора, а й збагатити його емоційними нюансами, увиразнити художнє зображення [7, с. 656].

Емоційно-смісловою багатоплановістю в поезиці Плузника характеризується антитеза (стилістична фігура, яка утворюється зіставленням слів або словосполучень протилежних за своїм змістом). Іншими словами, антитеза ґрунтується на протиставленні образів і понять (за А. Ткаченком) [8, с. 448].

Антитеза Є. Плузника завжди містка, виразна і чітка:

Каменя один приділ – лежати.

Вітрові один закон – лети!

Тільки я поставлений питати

Як не цілі, то бодай мети... («Рівновага», 295).

Спостерігаємо трирівневе протиставлення: нерухомий предмет (камінь) – природна стихія у постійному русі (вітер); статичний стан (лежати) – рух, дія (лети); на протигагу каменю із його статичністю та вітрові з його постійним рухом – «я» ліричного героя, який «поставлений питати». На тлі статичності і стихії виразно конкретизується покликання митця (ліричного «я») – постійно шукати ціль і йти до неї. Такими є пріоритети автора. Реалізація мети підноситься до рівня світорозуміння, мистецького самовияву.

Невмотивованою логічно є тавтологія – стилістична фігура, що ґрунтується на повторі слів. За А. Ткаченком, у вузькому розумінні тавтологія – це буквальне повторення. Літературознавець вважає її фігурою накопичення. Сюди ж належить плеоназм – надмір, перебільшення, рефрен-фразовий повтор. Фігури накопичення (або ж плеонастичні чи тавтологічні) Є. Плузник вводить у контекст поезії зі стилістичною метою.

Серед тавтологій митець активно послуговується однокореневою: «сотворить добро недобрий» («Дні», 176), «суди мене судом твоїм суровим» («Рівновага», 313), «Бо голос крові став неголосний» («Дні», 188), «все затвержене твердити» («Рівновага2, 333), «Люди! Людці...Людв» («Рівновага», 315). У цих образних картинах спостерігаємо наростання емоційного напруження, сили та експресивності висловлення. Останній компонент у такому ряді, як правило, є емоційною вершиною висловлення, думки, вербалізує саме ту ідею, заради якої автор вибудовує таку складну стилістичну фігуру. Творення таких тавтологічних образів має на меті ефект підкреслення, увиразнення, виділення певної фрази. Надмір однокорених слів не є вадою, навпаки, тавтологія доцільна, вмотивована. Вона допомагає виразити суб'єктивне ставлення митця до світу, зумовлює характер його відчуттів.

Підсилення одного слова його модифікованим варіантом створює експресію, повертає слову його первісну образність. Хоча тавтологія і створює певну надлишковість, водночас збагачує вислів додатковими нюансами – і змістовними, й експресивними.

Ефект нагнітання почуттів створює двічі повторене одне й те саме слово:

Твори'!

Твори'! («Рівновага», 299);

Лети й лети! Це ж те, що статись мало... («Рівновага», 298);

І я зовсім, зовсім спокійний! («Дні», 182) –

спостерігаємо поєднання тавтології із риторичними окликами. Так митець підкреслює, перебільшує надмір почуттів та емоцій. Про посилення напруги свідчить також авторський наголос у повторюваних словах: «Твори! Твори!» У перших двох прикладах фіксуємо наказову форму дієслова, що також має додаткове емоційне навантаження.

Своєрідною є тавтологія із натяком на недовомовленість (синтаксичне оформлення – три крапки):

...І м'ятеться, м'ятеться всеу

Твій бентежний дух...

Стережись! (Рівновага, 293);

Ходить... Все ходить... Забувшись. Забутий («Рівновага», 332);

Нудьгуй, нудьгуй... Розвага невеличка –

Задавлений плеврит! («Рівновага», 332) –

динамізм оповіді приглушується численними паузами. Інтонація сповільнюється, що дає змогу замислитись над смисловими орієнтирами поезії Плузника. Повторювані слова несуть емоції нагнітання, розчарування, зневіри. Але це не тотальний песимізм (як закидали митцеві деякі сучасні йому критики). Це пошук рівноваги через відчуження. Ж. Яшук, з'ясовуючи природу плужникового відчуження, зазначає, що його, ймовірно, зумовило зростаюче протиріччя у свідомості, в пошуках «рівноваги», тієї рівноваги, до якої підводить він нас у збірнику «Рівновага» [6, с. 69]. Слушним є також зауваження В. Державина: «За тло думки скрізь править у Є. Плузника песимістично забарвлений скептицизм – нічим іншим не прикметний, крім того рафінованого мистецтва, яке надає йому беззастережної щирої особистої тональності» [1, с. 227]. Додамо, що своєрідна емоційна настроєвість лірики Плузника є індивідуально-авторською рисою його художнього світу.

Звичайний повтор слів у поезії Плузника є засобом підкреслення емоційного й смислового чинника, адже повторюються ті вислови, які створюють почуттєву доміную. Інтонаційно-виражальна сутність цих повторів залежно від їх змісту й місця у ліриці різноманітна. Вони можуть виражати тривалість дії, її інтенсивність у вияві, а також переважання якоїсь певної ознаки, що надає поетичній думці особливої інтонаційної переконливості.

Проаналізовані приклади художніх повторів повністю реалізують одну зі стилістичних функцій образності: відображають внутрішню силу красного слова, яка безперечно, пов'язана з найдавнішими механізмами впливу на людську психіку (повторення однакових, спільнокорених чи синонімічних лексем), що є спільним для мистецтва, магії, ритуалу. Сутність цього впливу на реципієнта зводиться до втягнення свідомості в замкнене коло чуттєвого, дологічного мислення, де людина втрачає здатність розуміти різницю між об'єктивним та суб'єктивним, де сказане слово сприймається як довершений факт.

Повтори різного типу використовуються митцем для підсилення значення. Адже повторювані слова відображають не розвиток думки, а розвиток почуття, не поглиблення осмислення, а поглиблення переживання. Тому в цьому контексті варто говорити про емоційно-сміслову навантаження художніх повторів.

Неоднозначно можна трактувати й таку тавтологію, що ґрунтується на запереченні одного з повторюваних слів:

Порожнє літо... Рад, не рад, –

На лад весінній стрійть ліру

Передзимовий листопад... («Рівновага», 334) –

«рад, не рад» – чи як сумнів ліричного героя. Чи як байдужість, чи як невизначеність? Повторення активізується метафоризованим епітетом «порожнє літо» і підсилює виразність зображуваного. Опозиція всередині тавтологічного образу має смислово-емоційне значення. Спостерігаємо переплетення об'єктивного («порожнє літо») із суб'єктивним («рад не рад»). Відбувається своєрідна трансформація зовнішнього і внутрішнього. Внаслідок цього семантика поетичного тексту конденсована, емоційно глибока.

Поступове наростання емоційно-сислової напруги (або її спадання) передає градація – стилістична фігура, суть якої полягає у поступовому нагнітанні засобів художньої виразності для підвищення чи пониження їхньої емоційно-сислової значимості. А. Ткаченко вважає її фігурою накопичення [8, с. 284]. Зауважимо, що градація в Є. Плужника виходить за межі звичайних її різновидів (вихідної та спадної). Ця стилістична фігура набуває нової характеристики. Спостерігаємо своєрідну контамінацію наростаючої та спадної градацій:

Спадає вал...Німують береги...

І знову плеск... І затихає знову... («Рівновага», 335) –

так, спочатку інтонація знижується, емоції погамовуються («спадає... німують...»). Далі – раптове підвищення сислової напруги («і знову плеск»). Згодом – емоційне зниження, заспокоєння («і затихає знову...»). Зауважимо, що градаційні образи розділені паузами (на синтаксичному рівні – три крапки). У наведеному прикладі синтаксичною основою для створення градації служать нанизовані ряди коротких речень. Короткі, лаконічні фрази максимально змістовні, глибинні. Обірваність, недомовленість, небагатослівність – це одночасно зовнішній і внутрішній ритм вірша. Усе свідчить про емоційність митця. Так стверджує Л. Скирда, наголошуючи, що зовнішній ритм вірша Плужника найчастіше відповідає внутрішньому. Це злиття, ця взаємодія є ознакою життя, руху, поетичного розвитку твору [9, с. 43].

Градація фіксує ступенювання емоцій поетового внутрішнього стану (короткі, уривчасті фрази; пунктуаційно – три крапки):

Линяють фарби... Нишкнуть голоси...

І душі тихнуть...Зрозумій. Не ремствууй

(«Рівновага», 292) –

спадання інтонації спостерігаємо на зоровому рівні («линяють фарби»), далі – на слуховому («нишкнуть голоси»). Згодом об'єктивується внутрішня напруга – «і душі тихнуть». Ліричний герой звертається до читача із проханням «зрозуміти» і «не ремствувати» через стишення голосу і душі. Адже воно (стишення) є ознакою справжності митця, показником заглиблення у своє друге «я». Принагідно проілюструємо думку Г. Токмань: «Мовчання Є. Плужника як «розкритість самого себе» виражається передусім у частому вживанні багатокрапок. Вони подекуди закінчують один рядок і, починаючи наступний, означають здебільшого не уривчастість думки, а є знаком лакуни, що її має заповнити читач, інтуїтивно відтворюючи інтелектуальний чи емоційний смисл» [10, с. 114].

Ритмомелодика художнього тексту разом із його семантичним простором є ключовими чинниками, з допомогою яких митець витворює індивідуальну художню дійсність, естетичну вартість якої належить адекватно сприйняти оригінальному та цільовому читачеві. Вагому роль у цьому відіграють фігури експресивного синтаксису, зокрема інверсія. Адже саме ця граматично-стилістична категорія надає експресивності звучання та експресивного колориту художньому дискурсу. Змістовий простір художнього твору складається з семантичних компонентів, що творять певну ієрархію, яка полегшує сприйняття художнього тексту та створює певний стилістичний ефект.

Про експресивність, чутливість Плужника-поета свідчать інверсії – стилістичні фігури, побудовані на порушенні нормованого порядку слів у реченні. Іншими словами, інверсія – «одна зі стилістичних фігур поетичного мовлення, яка полягає в незвичному розташуванні слів у реченні з очевидним пору-

шенням синтаксичної конструкції задля емоційно-сислового вираження певного вислову» [1, с. 311].

Зауважимо, що інверсія надає експресивно-емоційної маркованості художньому образу, а також має семантично-концептуальне навантаження, оскільки наголошені з допомогою інверсії елементи нерідко несуть у собі концептуальне навантаження та наділені глибинним значенням, становлячи частину концептосфери поезії як художнього цілого. Розкрити та належно інтерпретувати читачеві це значення, щоб мати можливість повною мірою збагнути естетичну вартість художнього твору – першочергове завдання реципієнта. Тому, з огляду на вищесказане, можемо назвати Євгена Плужника дійсно поетом із самотутнім, індивідуальним, притаманним тільки йому стилем.

Шляхом спеціальної зміни порядку слів (інверсії) митець перерозподіляє смислове навантаження слів і виводить висловлювання з нейтрального плану в план емоційно-експресивний. Інверсія служить засобом вираження викладу й підвищує емоційну насиченість тексту. Інверсоване слово мимоволі привертає й затримує більшу увагу читача.

Висновки. Отже, простеживши емоційно-сислове навантаження фігур у поезії Є. Плужника, ми з'ясували їх художню багатоплановість, полісемантичність та умовну діалогічність. Фігури органічно поєднуються із тропами, і творять на їх основі неповторний індивідуально-авторський художній світ поезії Євгена Плужника. Це породжує емоційність, схвильованість і експресивність художнього мовлення його творів, що знаходить свій вияв, насамперед, в особливостях синтаксису: велика кількість еліпсів і анаколупів, риторичних фігур, стилістично забарвлених лексем. Графічно це знаходить своє відтворення у безлічі трикрапок, тире, знаків оклику і знаків питання. Мовлення митця характеризується лаконічністю і точністю, а його слово – влучне й точне, що дає можливість читачеві вникнути у глибинний смисл кожної фрази, зрозуміти функціональне використання автором кожної деталі.

Література:

1. Державин В. Лірика Євгена Плужника // Українське слово. Хрестоматія укр. літ. та літературної критики ХХ ст.: У 3-х кн. – К.: Вид-во «Рось», 1994. – Кн. 2. – С. 223–238.
2. Славутич Яр. Євген Плужник // Славутич Яр. Розстріляна муза. – К.: Либідь, 1992. – С. 116–121.
3. Новиченко Л. Поезія Євгена Плужника // Новиченко Л. Вибрані праці: У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 2. – С. 271–332.
4. Ковалів Ю.І. «Виріс на межах двох світів» // Дивослово. – 1998. – № 12. – С. 5–7.
5. Моклиця М.В. Євген Плужник // Моклиця М.В. Модернізм у творчості письменників ХХ століття. Част. 1. Українська література: Навч. посібник. – Луцьк: Ред. – вид. відділ «Вежа» ВДУ, 1999. – С. 82–96.
6. Яшук Ж. «... Я справжнім болем догорів...» (Особливості екзистенціальної художності Є. Плужника) // Слово і час. – 1994. – № 2. – С. 67–72.
7. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
8. Ткаченко А.О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): Підручник для гуманітаріїв / А.О. Ткаченко. – К.: Правда Ярославиців, 1998. – 448 с.
9. Скирда Л.М. Євген Плужник: Нарис життя і творчості / Л.М. Скирда. – К.: Дніпро, 1989. – 151 с.
10. Токмань Г.Л. Мистецтво мовчання: один із феноменів лірики Є.Плужника / Г.Л. Токмань // Сучасність. – 1998. – № 9. – С. 114–117.

Биличак О. И. Стилистические фигуры в поэтике Евгения Плужника

Аннотация. В статье представлены стилистические фигуры в поэзии Евгения Плужника как средство отображения его индивидуально-авторского стиля. Рассмотрена природа художественной образности художника (специфика, эмоционально-смысловые и эстетические нагрузки средств индивидуальной поэтики автора). Прослежено влияние на эмоционально-настроенческое состояние читателя многочисленных инверсий, а также выяснен характер функционирования антитез, фигур накопления и повторения.

Ключевые слова: стилевая манера Е. Плужника, стилистическая фигура, антитеза, градация, инверсия.

Bilichak O. Stylistic figures in Y. Pluzhnik's poetry

Summary. The article is presented by stylistic figures in author's poetry as means of reflection of his individual style. The nature of artistic imagery of the artist (specificity, emotional semantic and aesthetic loads of means of individual poetics of the author) is considered. The effect on the emotional and mood state of the reader of numerous inversions is traced, as well as the nature of the functioning of the antitheses, accumulation of figures and repetitions is elucidated.

Key words: stylistic manner, stylistic figure, antithesis, tautology, gradation, inversion.